

КОНЦЕПТ ВИМУШЕНОСТІ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджується семантика предикатів вимушеності у контексті інших предикатів дебітивної модальності, з'ясовується роль каузації та її вплив на предикати вимушеності у семантичній структурі речення.

Модальні предикати дебітивності були предметом дослідження багатьох вчених, починаючи з О. Потєбні. Однак багато питань не знайшли ще належного висвітлення і продовжують залишатися об'єктом уваги сучасних синтаксистів. Аналізуючи праці, що вивчають модальність дебітивності, типологію та засоби її вираження, вважаємо, що є низка невирішених проблем у сфері дослідження висловлювань із модальними предикатами дебітивності, які потребують поглибленого вивчення, зокрема семантика модальних предикатів вимушеності (МПВ) - одного з автономних концептів дебітивної модальності із власним "арсеналом" вираження та диференційними смислами.

Вимушеність – автономний концепт дебітивної модальності із власним "арсеналом" вираження та диференційними смислами. Значення вимушеності виникає у результаті поєднання "алетичної і деонтичної необхідності" і "даремності (непотрібності) опору з боку виконавця дії" [4: 15]. Ситуацію вимушеності, на думку С. Чернової, детермінує відсутність вибору: "вимушеність – це коли суб'єкт не може змінити ситуацію за своїм бажанням, а лише виконує те, що диктується ситуацією і вимогами здорового глузду" [7: 180].

Ситуація вимушеності включає такі елементи: детермінуючий чинник, те, що зумовлює необхідність або обов'язковість виконання дії, об'єкт - той, кого змушують, на кого спрямований вплив детермінуючого чиннику, ознака, тобто дія або стан, які очікуються від агенса в результаті впливу детермінуючого чиннику.

Розрізняють об'єктивну і суб'єктивну вимушеність. Об'єктивна вимушеність передається у мові різними засобами: а) синтаксично, тобто інфінітивними та власне дебітивними реченнями, б) лексично - іменниками та прикметниками, як-от: *duty, need* і в) лексико-граматичними засобами - за допомогою модальних модифікаторів (ММ). Значення суб'єктивної модальності виражається ввідними словами, спеціальними зворотами та багатозначними ММ.

Лексико-граматичне поле об'єктивної вимушеності в англійській мові включає такі елементи: *must, have to, be to, bound to, need, forced to, obliged to, necessary to, compelled to*.

Загальним значенням вказаних ММ є значення вимушеності, що представляє зв'язок між

об'єктом і ознакою як щось необхідне, зумовлене цілою низкою чинників об'єктивної реальності.

Каузований характер ситуації вимушеності передбачає обов'язкову наявність каузатора незалежно від того чи отримує він вираження чи ні. У Н. Шведової – це “змушуючий суб'єкт”, у В. Філіпова – “детермінуючий чинник”, у В. Вольмута – “змушуючий чинник” [8; 6; 2].

Детермінуючим чинником у реченнях цього типу виступає:

а) окрема особа чи особи:

*Harry, you **have to find** that bracelet and find out why it was worth torturing and killing a man for* (M. Conelly);

б) обов'язок, офіційна посада:

*So one time when I was working in this motel one of the toilets leaked and I **had to replace** the flapper ball* (B. Kingsolver);

в) стан, перебування де-небудь, належність до будь-якої групи осіб, сфери діяльності, взаємини з ким-небудь тощо. Напр.:

*This chap – my hero – has a drunken father and a mother out at work. He **has to dress** the younger children and **give** them breakfast before going off to school himself* (Miss Read);

г) конкретна ситуація чи подія:

*Daddy is out of work, – she said brightly. – That's why my mommy **had to go** and stay with Antie Em to have the baby* (S. King).

Слідом за С. Туровською стверджуємо, що висловлювання з модальним значенням вимушеності характеризуються такими особливостями: “мінус-інтенційність”, “зверненість до минулого”, “фактуальність”, оцінка “погано”, “відсутність альтернативи” [5: 41]. Проте названі особливості висловлювань із МПВ не охоплюють, на нашу думку, усіх диференційних ознак речень цього семантичного різновиду. Вважаємо, що однією з найвагоміших сем МПВ є “зумовленість обставинами, певною ситуацією, іноді й внутрішніми потребами індивіда”. Крім того, диференційними компонентами висловлювань із модальним значенням вимушеності вважаємо присутність виконавця дії, наявність значення протесту, що йде від мовця - носія суб'єктивної оцінки та суб'єктивно-модальне значення впевненості мовця у сказаному. Л. Дмітрієва вважає, що другорядним для значення форми є вираження об'єктивно-модального значення (воно може бути реальним чи ірреальним), а також - роль виконавця (останнім виступає або сам мовець, або інша особа) [3: 10]. Отже, у конструкціях із значенням вимушеності сема “волевиявлення” відсутня, що кардинально відрізняє їх від речень із значенням повинності, де ця сема обов'язково репрезентується.

Про зв'язок “вимушеної поведінки” з поясненням або й виправданням зазначив ще Арістотель, розрізняючи так-звані “вимушені” вчинки, що здійснюються “підневільно” і їх джерела знаходяться зовні і “довільні” вчинки, які здійснюються навмисно. “Оскільки висока моральність пов'язана з пристрастями і вчинками, до того ж за “довільні” вчинки хвалять і осуджують, а “вимушеним” співчують і інколи навіть через них жалкують, то уважно вивчаючи високу моральність, необхідно, напевно, розмежовувати довільне і вимушене; цим можуть скористатися законодавці, назначаючи нагороди і покарання” [1: 95].

Отже, часто добре інтерпретуючи “вимушений” вчинок, зумовлений об'єктивними причинами, тобто “каузальний”, можна виправдати свій вчинок. Це досягається експлікацією “об'єктивної” причини і семантики жалю у висловлюванні або ж у контексті. Напр.: *He was sorry when the magazine became too expensive and he had to give it up* (E. Hemingway).

Очевидно, що модальні висловлювання з МПВ часто супроводжуються семантикою небажаності, жалю, навмисності тощо. Семантичним інваріантом цих висловлювань є абсолютна оцінка ”погано”. Те, що дія відбувається всупереч волі суб'єкта і є поганою на його думку, обмежує сполучуваність цих висловлювань з оціночним змістом залежних пропозицій. Напр.: у реченні *I have to inform you that ...*(Я змушений (мені доводиться) повідомити вас, що...) очевидно, що суб'єкт вважає повідомлення неприємним для адресата, тобто пропозиційний зміст диктума характеризується знаком “-“. Це чітко простежується у наступному реченні: *I would have to kiss him. It was horrible* (H. Lee).

Коли детермінуючим чинником виступає не особа, а зовнішні обставини, події, ситуація, що склалася, тобто тоді, коли немає зіткнення індивідуальних волевиявлень, з'являється суб'єктивно-модальне забарвлення незадоволення, небажання або навіть оцінки ситуації як складної, тієї, що потребує праці, турбот тощо [8: 111], наприклад:

– *I've been with Inspector Hammond for the last half hour. We'll have to let it go as a practical joke, Frankie, for the moment.*

– *Oh, but, Bobby...*

– *– I said for the moment. We've got to get to the bottom of this, Frankie* (A. Christie).

Очевидно, що після розмови з інспектором, Боббі пропонує тимчасово не розглядати серйозно спробу замаху на його життя. Френкі ж неохоче погоджується.

Семантичні варіанти з компонентами “погано” реалізуються у різних граматичних конструкціях:

1. у широкому контексті: [Carter]: *(sadly) I sensed when I was in there that I shall most likely never see her again. It hurt me very much Father, but I must go* (A. Bierce);

2. у висловлюванні: *Oh, it is terrible, that I should have to ask you such a question - Robert, are you telling me the whole truth?* (O. Wilde);
3. у ввідних конструкціях: *Sorry to say, Celia, but I must go* (P. Abrahams). *It turned out that I was to work mainly for Eddie Rickett, who was in charge of the lab* (B. Kingsolver).

Оскільки предикати **must**, **have to** включають семантичний відтінок внутрішнього негативного відношення до дії, то цей відтінок може позначатися у контексті за допомогою слів із негативною експресивною оцінкою. Так, наприклад, може оцінюватися об'єкт, як-от: *What bothers me is that she and Jem will have to absorb some ugly things pretty soon* (H. Lee); *I rejoined the others in the small fisherman's cottage and there I had to break the sad news* (A. Christie). Вимушену дію суб'єкта може зумовлювати причина, вказана у самій структурі речення, як-от: *Billy will have to testify, as being the last of his friends to see him alive* (M. Spark).

Реалізація вимушеної дії пов'язана з подоланням певних перешкод, труднощів суб'єктом дії. Проблематичність здійснення дії, а також те, що її реалізація може мати неприємні наслідки для самого виконавця, є причиною того, що необхідна дія набуває вимушеного, небажаного характеру для суб'єкта дії. Напр.: *I must just put up with it, she sighed* (W. Maugham). *Jem saw that he would have to fight me to keep me home, and I suppose he thought a fight would antagonize Aunty* (H. Lee). *The few reporters had to content themselves with quick photographs of the couple...* (H. Lee). Саме семантика інфінітивів **give up**, **fight**, **content** підкреслює вимушений характер дії.

Відомо, що предикати дебітивності представляють два диференційних погляди на світ, тобто так-звані “картини світу”: каузальну і телеологічну. При “каузальній” картині світу з'ясовується, чому світ “змінює” людину, при телеологічній - для чого людині необхідно змінити світ. Каузальна картина світу спрямована на експлікацію необхідних причин, а телеологічна - на засоби, які необхідні для досягнення певної цілі. Найрельєфнішою каузальною модальністю можна вважати модальність вимушеності, телеологічна ж виражена модальностями потреби і повинності. Каузальність звичайно вказує на минуле, телеологічність - на майбутнє. Каузальні і телеологічні відносини характеризуються часовою специфікою, тобто психологічним часом, одиницею вираження якого є зв'язок між “причиною і наслідком”, “ціллю і засобом”.

Хоч каузальне пояснення спрямоване на минуле, його можна застосувати і по відношенню до майбутнього. Однак у першому випадку аналіз спрямовано на пошук причин певних наслідків, у другому – на пошук наслідків даних причин.

Вживаючи МПВ у формі майбутнього часу, людські дії та вчинки представляються як необхідні наслідки існуючих причин. Напр.: *You'll have to excuse Timothy; he used caffeine yesterday and now his homeostasis is out of balance* (B. Kingsolver).

Наступною вагомою диференційною ознакою речень з МПВ є відсутність альтернативи при здійсненні вимушеної дії у минулому. Напр.: *Betsy had refused to let him in, had left him down there in the street, and he **had to sit** in the car he'd hired till seven* (R. Rendell). *It had its virtues and its vices – anyway you **had to put up with it*** (J. Galsworthy).

Часто відсутність альтернативи уточнюється лексично: *This was news, news that put a different light on things: Atticus **had to, whether he wanted to or not*** (H. Lee).

Цікаво, що якщо “відсутність альтернативи” виражена експліцитно, то вона завжди містить в собі компонент оцінки “погано”.

Рельєфно виражений вимушений характер здійснених чи здійснюваних вчинків, запланованих дій дозволяють виділити ще одну диференційну ознаку вимушеної модальності - “мінус-інтенційність”. С. Туровська зазначає, що “модальність вимушеності виявляється “квазіінтенційною”, хоч модальні предикати і спрямовані на якийсь об’єкт (в цьому відношенні, тобто у відношенні зовнішнього зв’язку, їх можливо, слід визнати інтенційними), сам об’єкт не може вважатися повноправним об’єктом інтенції, оскільки між ним і інтенційною дією відсутній “внутрішній” (логічний) зв’язок. Іншими словами, вимушеність є “квазітеологічною модальністю, а отже, не може бути схарактеризована такими диференційними ознаками, як “намір”, “спрямованість на результат дії як внутрішній, який відповідає прагненням суб’єкта” [5: 38]. Саме цим і пояснюється те, що висловлювання із модальністю вимушеності вирізняються небажаністю здійснення дії чи вчинку.

Речення з МПВ розрізняються за рівнем інтенсивності (в основу інтенсивності покладено ступінь вияву ознаки [9; 10]), тобто мовець може або просто констатувати вимушеність ситуації, положення, або окреслити доконечну зумовленість обставинами, так звану **інтенсиковану вимушеність**. Остання досягається мовцем за допомогою:

- 1) повтору засобів вираження вимушеності: *"Well, why do you **have to listen**?" Jim asked again. "Why do you **have to listen** to this stuff if it makes you so miserable?"* (J. Cheever). *Don Pedro slapped the Dwarf on the cheek with his embroidered glove. – You **must dance**, – he said, – petit monster. You **must dance**. The Infanta of Spain and the Indies wishes to be amused* (O. Wilde);
- 2) використання прислівника–інтенсифікатора у препозиції до ММ: *I must get married. I **really must*** (H. Bates);
- 3) ситуації у передтексті чи посттексті, що інтенсифікує вимушеність дії, напр.: *I had had a breakdown in health and **was forced to give up** my practice in England and go abroad* (A. Christie);
- 4) оцінкою ситуації: *The air in there was so hot and stale I felt like I **had to breathe** it twice to get any oxygen out of it* (B. Kingsolver);

5) вказівкою на негативні наслідки за умови невиконання вимушеної дії: *We must go to him at once. He can't have noone to look after him. ... He might die... It's dreadful. I can't bear the thought. We must find him at once* (S. Maugham).

Таким чином, вимушеність – це автономний концепт дебітивної модальності, який характеризується диференційними ознаками та власними наборами вираження. На основі контекстуального використання модальних предикатів із семантичним компонентом “вимушеність” виявлено ряд диференційних ознак, а саме: мінус-інтенційність, фактуальність, зверненість до минулого, оцінка “погано” і відсутність альтернативи.

Література:

1. Аристотель. Никомахова этика // Соч. В. 4–х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 828 с.
2. Вольмут В.Ю. Деонтическая картина мира и ее отражение в языке: категория долженствования // Исследования по семантике: Сб. науч. ст. – Вып. 19. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1996. – С. 114-121.
3. Дмитриева Л.Д. Внеимперативное употребление формы повелительного наклонения: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – М., 1993. – 16 с.
4. Мышкина Н.Л. Значения необходимости и способы передачи этих значений в оригинальных и переводных текстах немецкой и русской научной речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1979. – 25 с.
5. Туровская С. Проблемы изучения модальных смыслов: теоретический аспект (на мат. совр. русск. языка). – Тарту. – 1997. – 132 с.
6. Филиппов В.Н. Опыт компонентного анализа плана содержания лексики, соотносимой с понятием «необходимость» и предикатное выражение этого понятия (на материале английского языка): Автореф. дис. ...канд филол. наук. – Калинин, 1971. – 20 с.
7. Чернова С.В. Модальные глаголы в современном русском языке (семантическая модель «замысел – осуществление замысла»): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киров, 1997. – 21 с.
8. Шведова Н.Ю. О долженствительном наклонении // Синтаксис и норма: Сб. статей. – М.: Наука, 1974. – С. 107-121.
9. Mattews-Bresky R.J. Modals of strong obligation // Zielsprache English. – 1977. – № 1. – P. 6–11.
10. Mattews-Bresky R.J. Modals of weak obligation // Zielsprache English. – 1976. – № 4. – P. 29–31.